

А. Д. Цеплякова

Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова», кафедра тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

В статье рассматриваются приемы трансформации крылатых слов как интертекстов в современном белорусском литературном языке.

The article deals with the methods of transformation of winged words as intertexts in the modern Belarusian literary language.

Ключевые слова: крылатые слова, интертекст, трансформация, белорусский язык.

Key words: winged words, intertext, transformation, Belarusian.

Вывучэнне крылатых адзінак у беларускай мове ў шырокім моўным кантэксце, у тым ліку і апісанне крылатых адзінак як часткі афарыстычнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы [1], з'яўляецца актуальнай праблемай беларускага мовазнаўства [2].

У працэсе функцыянавання крылатых слоў у маўленні могуць змяняцца іх структура, сэнс або структура і сэнс адначасова [3]. Ад агульнай колькасці зафіксаваных намі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (на матэрыяле мастацкіх, драматургічных, публіцыстычных твораў і перыядычнага друку) выпадкаў ужывання іншамоўных крылатых слоў (усяго 2645 выпадкаў) [6; 7; 8], у 1595 выпадках (каля 60%) крылатыя словы падпадаюць змяненням, а ў 1050 (каля 40%) – не змяняюцца. У залежнасці ад таго, што менавіта змяняецца, можна вылучыць тыпы трансфармацый: 1) структурныя (змяненне плана выражэння пры нязменным плане зместу), 2) семантычныя (змяненне плана зместу пры нязменным плане выражэння), 3) структурна-семантычныя (змяненне плана выражэння, што вядзе да змянення ў плане зместу). Самымі пашыранымі і разнастайнымі з'яўляюцца структурныя і структурна-семантычныя змяненні крылатых слоў. Пэўны рэпертуар трансфармацый мае ўніверсальны характар, які выяўляецца найперш у тым, што асновай пераважнай большасці адпаведных пераўтварэнняў з'яўляюцца чатыры базавыя трансфармацыі знешняй формы моўнага знака: субстытуцыя; элімінацыя; інверсія; анексія (далучэнне нейкай новай часткі) [4]. Вывучэнне агульнага і спецыфічнага ў трансфармацыі крылатых слоў у маўленні з'яўляецца часткай праблемы дыферэнцыяцыі ўніверсальнага і нацыянальнага ў беларускай фразеалогіі і парэміялогіі [5].

У выніку даследавання ўстаноўлена, што крылатыя словы падпадаюць мадальным, сінтаксічным, марфалагічным трансфармацыям,

а таксама кантамінацыі структурных змяненняў розных тыпаў. Гэтыя трансфармацыі адбываюцца па пэўных правілах унутры тэкстаў. Але існуе пэўная колькасць крылатых выразаў, якія падвяргаюцца разнастайным трансфармацыйным змяненням не ў межах аднаго тэксту, а пры пераносе з тэкста ў тэкст. Такія **трансфармацыі** можна вызначыць як **інтэртэкстуальныя**.

Мадальным трансфармацыям падпадаюць больш за 10% іншамоўных крылатых слоў (тут і далей ад агульнай колькасці зафіксаваных намі выпадкаў ужывання іншамоўных крылатых слоў, калі крылатыя адзінкі падпадаюць розным трансфармацыйным змяненням у маўленні), сінтаксічным – каля 28%, марфалагічным – каля 32%, кантамінацыі структурных змяненняў розных тыпаў – каля 23%, а інтэртэкстуальным – больш за 7%.

Інтэртэкстуальныя трансфармацыі крылатых слоў дыферэнцыруюцца наступным чынам.

Разгортванне пэўнага вобразу (5,6%) адбываецца ў тых выпадках, калі на аснове пераносу аднаго або двух кампанентаў крылатага слова ў гэксце выкарыстоўваецца пэўны вобраз са зместу дадзенага крылатага слова, напр.: – *Чаго ты пужаешся? Нібыта я – раз'ятраны звяруга? – голас у Сунічніка быў нізкі, грудны, але не хрыплаваты, як у курцоў, а мяккі, акторскі. Такі голас выклікае поўны давер, і вельмі прыдаецца дактарам, святарам і ўсім тым, хто абавязаны суцяшаць прыніжаных і пакрыўджаных.* – **Чалавек горшы за драпежнага звера**, – пакпіла маладзічка. (А. Г.) – параўн.: *Чалавек – жывёла (звер)* (тут разгортваецца вобраз “жывёльная сутнасць чалавека”); *Паток сьядомасці – Стыль еўрапейскі. Працуецца табе, Не лічачы капейкі. Паўсюд адно чутно: “Бярэш віток!”* **Сьядомасць збыў даўно, Наладзішы паток**. (М.) – параўн.: *патак сьядомасці* (тут выкарыстоўваецца вобраз сьядомасці як патока, што спалучаецца з каламбурам, паколькі слова *патак* ужываецца ў іншым значэнні).

Ужыванне ключавых слоў, або “трансфармацыі, заснаваныя на вычляненні ключавога кампанента” (1,6%), напр.: **Якая мэта – такія і сродкі**. [Назва артыкула]. (Н.) – параўн.: *Мэта апраўдвае сродкі* (тут ужываюцца ключавыя словы *мэта* і *сродкі*); *Калі што і прыносіць выгоды, дык гэта несправядлівасць. Яна адмаўляе роўнасць. Дзякуючы ёй, у адных – усё, а ў іншых – нічога*. (А. Г.) – параўн.: *Усё або нічога* (тут ужываюцца ключавыя словы *усё* і *нічога*).

Выкарыстанне энсавыя маркіраваных частак крылатых слоў (0,3%), напр.: – *Кожны раз баюся. Пара ўжо прывыкнуць... Вайна ёсць*

вайна... *Лепи загінуць за ўсіх, чым... Хто гэта сказаў: "Лепи намерці стоячы, чым жыць на каленях!"* – Яна [Таццяна] напружыла памяць. – Даларэс Ібаруры? Так, Ібаруры. (Ш.) – параўн.: *Лепи намерці стоячы, чым жыць на каленях!*

Такім чынам, інтэртэкстуальныя трансфармацыі крылатых слоў у маўленні (усяго 7,5% ад агульнай колькасці трансфармаваных адзінак) прадстаўлены разгортваннем пэўнага вобразу (5,6%), ужываннем ключавых слоў (1,6%) і выкарыстаннем сэнсава маркіраваных частак крылатых слоў (0,3%). Усе вызначаныя прыёмы інтэртэкстуальных трансфармацый крылатых слоў сустракаюцца і ў іншых мовах, таму спецыфічным з'яўляецца толькі іх прадуктыўнасць у беларускай мове як усіх разам, так і кожнага паасобку.

Літаратура

1. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
2. Іваноў, Я. Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А. А. Куляшова (1995–2015) / Я. Я. Іваноў // *Ітогі навуковых ісследованияў універсітэтаў МДУ ім. А. А. Куляшова 2015 г. : материалы науч.-метод. конф., Могилев, 25 января – 4 февраля 2016 г. / Могилевский гос. ун-т им. А. А. Кулешова ; под ред. Е. К. Сычовой.* – Могилев, 2016. – С. 91–93.
3. Іваноў, Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // *Філолагічны студыі : навукавіск Кіраворызьскага дзярж. пед. ун-ту.* – 2017. – Вып. 16. – С. 114–121.
4. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // *Грані слова : сб. науч. ст. к 65-ю проф. В. М. Мокиенко.* – М. : ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.
5. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.].* – Гомель : ГГУ ім. Ф. Скарыны, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.
6. Цеплякова, А. Д. Англамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // *Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна.* – 2009. – № 2 (23). – С. 162–166.
7. Цеплякова, А. Д. Нямецкамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // *Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова.* – 2009. – № 1 (32). – С. 137–143.
8. Цеплякова, А. Д. Франкамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Д. Цеплякова // *Веснік Брэстскага дзярж. ун-та імя А. С. Пушкіна. Сер. філал. навук.* – 2009. – № 2 (12). – С. 109–116.